կելու լինէր թէ՝ արեգակի ճառագայթները սեւ գոյն ունեն, այսպիսի հասարակական փորսող շողոքորթները, ամբոխին հաճոյանալու նպատակաւ, պատրաստ կը լինէին հաստատելու նրա թիւր կարծիքը, պատրաստ կը լինէին իրանք էլ խելոյն բացականչելու՝ — «Այո, այո, ճշմարիտ է, արեգակի ճառագայթները սեւ գոյն ունեն»։

Անարգանք եւ թուք հասարակական կարծիքի այն առաջնորդներին, որոնք օգտվելով մոլեռանդ ամբոխի խաւարասիրութիւնից, ճշմարտութիւնը զոհում են նրա տգիտութեանը ժողովրդականութիւն ձեռք բերելու նպատակաւ։

«Մեր ազգը դեռ տգէտ է, — մտածում է «Մեղուն», — նրա հասկացողութեանը դեռ անմատչելի է ազգութեան գաղափարը։ «Մշակի» քարոզութիւնը դեռ անժամանակակից, դեռ շատ վաղ է։ Նրա «ազգային ինքնաճանաչութիւն» խօսքը չի գտնի ընդունելութիւն, չի գտնի արձագանք ամբոխի մէջ։ Պէտք է օգտվել ամբոխի տգիտութիւնից եւ հարուածել «Մշակի» անժամանակակից քարոզութիւնը եւ սրանով մեծ վնաս կարող եմ հասցնել նրա ժողովրդականութեանը»։

Պէտք է մտաւորապէս բոլորովին կոյր, երեխայամիտ կամ ապուշ լինել չը տեսնելու «Մեղուի» այս խարդախ վարմունքը եւ հասկանալու մի այդպիսի ստոր վարմունքի ամենագլխաւոր շարժառիթը։

Թէ չէ, էլ ինչ կերպ բացատրել այն զզուելի երեւոյթը, որ «Մեղուն» ամենայն մի հարցի մէջ, որ արծարծում է «Մշակը», լինէր այն ազգային, կրօնական, հասարակական, վերջապէս ամենայն մի հարցի մէջ, ինչ տեսակ հարց էլ որ լինէր, անշուշտ պիտի հարուածէր ու պիտի հերքէր, ըստ որում այդ հարցի արծածողն «Մշակն» է եղել։ Ինչ որ ճշմարիտ եւ սպիտակ է եղել «Մշակի» մէջ, նա անշուշտ խաբէութիւն եւ սեւ է եղել «Մեղուի» կարծիքով։ Գոնէ մինչեւ այսօր ուրիշ շնորհ չենք տեսել այդ հռոած լրագրից։

Բաւական չէ, որ «Մեղուն» միշտ հակառակում եւ հերքում «Մշակի» ասածները, երբեմն դիտաւորութեամբ չեղում, այլափոխում էլ է նրա ասածները, նրա յայտնած մտքերին տալիս է բոլորովին մի այլ կերպարանք, ինչպէս այդ տեսանք փորձով վերջին բանակռուի մէջ։

Հաւատարիմ մնալով իր ընտրած ուղղութեանը՝ անպատճառ վնասել «Մշակի» վարկին, առաջնորդված կոյր նախանձից եւ հիմնված վատթար շահամոլութեան պրինցիպի վրա, «յետադէմ» լրագիրը «Մշակի» յարուցած «ազգային միութեան» հարցին «կրօնափոխութեան հարցի» կերպարանք տուեց եւ սկսեց իր անսանձ եւ վայր ի վերոյ շաղակրատութիւնները։ Եւ մաքառելով ժամանակակից պահանջի դէմ, եւ յամառելով իր խաւարասէր կարծիքների մէջ, սկսեց մի երկարաձիգ եւ տաղտկալի պոլեմիկա «Մշակի» դէմ։ Պառաւական փտած կարծիքներ, հիւանդ ուղեղից վիժված խակ դատողութիւններ, ստոր գրչից դուրս եկած վայրահաչ ֆելիետոններ, հայհոյանք, զզպարտանք եւ շատ ուրիշ այս ձեւի եւ այս բովանդակութեան յօդուածներ սկսեցին ծաւալել այդ լրագրի էջերը, պատճառելով զարշանք ընթերցողներից շատերին։

Բայց ինչ եղաւ «Մեղուի» այսչափ վայրիվերոյ գրուածների հետեւանքը։ Հետեւանքը այն եղաւ, որ նա անմիջապէս վայելեց իր գործած սխալանքի դառն արգասիքը։ «Մեղուն» չարաչար սխալվեց իր «գոյութեան կռուի» հաշիւների մէջ. եւ ահա թէ ինչպէս։

Ազգը չէր այնքան նախապաշարված, չէր տգէտ, չէր այն մտաւոր խաւար կացութեան մէջ, որը վերագրում էր նրան «Մեղուն»։ Ազգը չէր մտաւորապէս այնքան անպատրաստ ըմբռնելու «Մշակի» նոր վարդապետութեան իմաստը, ճանաչելու՝ ազգայնութեան գաղափարի վսեմութիւնը, ինչպէս կարծում էր «Մեղուն»։ Մի նշանաւոր, մտաւոր զարգացման նպաստող ժամանակամիջոց անց էր կացել այդ «յետադէմ» լրագրի առաջից, բայց նա, իր յատուկ կարճատեսութեամբ, չէր նշմարել այդ ժամանակամիջոցը։ Մի նշանաւոր, ազգը լուսաւորութեան շաւղի վրա յառաջ մղող ժամանակամիջոց անց էր կացել բայց «Մեղուն», այդ անանիւ սայլակը դեռ եւս մնացել էր կանգնած այն տեղի վրա, որտեղից միշտ աշխատել էր առաջ գնալ։

Կարծեմ յիշում են ընթերցողները, որ չանցաւ շատ ժամանակ եւ «Մշակի» յայտնած ճշմարտութիւնը գտաւ արձագանք շատ տեղերում։ Ամենայն մի հայ մարդ, որը զարգացել էր մտաւորապէս այնքան՝ որ կարողանար զանազանել ազգութեան գաղափարը կրօնական գաղափարից, շտապեց խելոյն ձայնակցել «Մշակին»։ Չանցաւ շատ ժամանակ եւ ահա ամեն տեղից թափվեցան «Մշակի» խմբագրատան մէջ համակրական եւ պաշտպանողական նամակներ։ Այս նամակագիրներից ոմանք յայտնում էին իրանց ջերմ համակրութիւնը մեծ. պ. Արծրունուն նրա արծարծած ազգաշահ հարցի մասին. ջատագովում էին նրա կատարած յառաջադիմական քայլը կամ քաջալերում. իսկ ոմանք պաշտպանում էին նրա քարոզած ճշմարտութիւնը հնամոլների խաւարասիրութեան եւ անազնիւ թշնամիների ափեղցփեղ գրուածքների դէմ։

Այս, «Մեղուի» համար, անսպասելի երեւոյթը փոխանակ նրան խելքի բերելու, էլ աւելի գրգռեց նրա ատելութեան զգացմունքը «Մշակի» դէմ։ Խմբագրի նախանձութեան կիրքը հասաւ իր ամենաբարձր աստիճանին։ Անաչառութիւն, ազնւութիւն, բարեխղճութիւն, գրականական պատշաճութիւն, համեստութեան չափ ու սահման, խոհեմութիւն, խելք, սառը դատողութիւն, — այս բոլորը, բոլորը զոհվեց նրա թշնամական սանձարձակ կրքին։ Երբ «Մեղուն» ցաւօք սրտի նկատեց, որ իր բոլոր բանակռիւը ոչ միայն անզօր դարձաւ «Մշակի» ժողովրդականութեանը վնասելու, այլ, ընդհակառակը, էլ աւելի նպաստեց նրա հեղինակութեան բարձրանալուն, էլ աւելի շատացրեց նրա համակրողների եւ պաշտպանների թիւը եւ նրա յայտնած ճշմարտութիւնը գտաւ ընդունելութիւն շատ եւ շատ տեղեր, երբ «յետադէմ» լրագիրը զգաց, որ իր բոլոր չարամտութիւնը մնաց ապարդիւն եւ իր խարդախ միջոցները ջարդ ու փշուր դարձան «Մշակի» նուանդոտ մրցողութեան առաջ եւ «Մշակը» դարձեալ մնաց իր ընթացած շաւղի վրա մի եւ նոյն անդրդվելի «Մշակը», ինչպէս մի քաջասիրտ ըմբիշ մենամարտութեան կրկէսում, այն ժամանակ այդ անպատկառ լրագիրը, բոլորովին կուրացած նախանձից, դիմեց մի ամենածայրայեղ լրբութեան։ «Կեղծ են, շինծու են, աղաղակեց, այդ նամակները, որոնք տպվում են Մշակի մէջ»։

Այս յանդուգն կասկածանքը շատ վիրաւորիչ եւ ծանր թւեցաւ «Մշակի» աշխատակիցներին եւ նրանցից շատերը շտապեցին խելոյն ապացուցանել այդ կասկածանքի բոլոր ստութիւնը։ «Մշակ»-ի ընթերցողները անշուշտ նկատած կը լինեն, որ այնուհետեւ «Մշակի» թղթակիցներից շատերը յանձնառու՝ լինելով տանել «Մեղուի» խայթոցը, յօդուածների տակ ստորագրում էին իրանց իսկական անունները։

«Մեղուն» դեռ եւս չէ դադարել օգտվել ամբոխի տգիտութիւնից. նա դեռ եւս գրգռում է ամբոխի մոլեռանդութիւնը եւ նրա այս սխալ վարմունքը փայփայում է եւ ջատագովում մի խաւարասէր տարր։ Բոլորովին վերջ կը տայ, թէ դարձեալ կը շարունակէ նա իր անվերջ բանակռիւը «Մշակի» դէմ, այդ իր խելքի բանն է. բայց ես միայն այս անհերքելի ճշմարտութիւնը կարող եմ, հէնց հիմիկվանից, ամենայն վստահութեամբ յայտնել «Մեղուին», որ գրականական բոլոր վայրահաչութիւնները անզօր են վնասելու «Մշակին», քանի որ այդ լրագրի առաջնորդողն է՝ մի մաքառող, հզօր եւ գերազանց կամքի տէր անձնաւորութիւն։

Տեղացի

ՆԱՄԱԿ ԳՕՐՈՒՑ

Հոկտեմբերի 28

Կարդացինք «Մշակ» լրագրի № 184-ում տպված Գօրուց մի նամակ յաջորդ Գառնակերեանց Գրիգոր վարդապետի վերաբերութեամբ, կարդացինք եւ շատ ցաւեցանք, ոչ թէ նրա մէջ բովանդակված կարծիքների անիրաւացի լինելու վրա, այլ նամակագրի մտաւոր կուրութեան վրա։ Ուստի պարտք ենք համարում այս մասին մի քանի խօսք ուղարկել «Մշակի» ընթերցողներին։

Պ. Նամակագիրը յարձակվում է Գառնակերեանց վարդապետի վրա եւ արհամարհական հայեացք է ձգում նորա քարոզի վրա, որ կարդաց ս. Խաչի վերացման տօնին սուրբ Աստուածածնի եկեղեցում։ Պարոնը ասում է, ի միջի այլոց, թէ՝ «իրաւ, մարդիկ հետեւելով ս. Աւետարանի խօսքերին, փրկվեցան շատ չարիքներից, բայց ինչպէս երեւում է, մեր ծխական երկսեռ դպրոցների անմխիթար դրութիւնից, դեռ մնացել են շատ սատանաներ, որոնց ձեռներից դեռ եւս ազատված չենք, եւ յայտնի չէ, թէ երբ պիտի ազատվինք»։ Այո, նամակագիրը իրաւ է դատում, որ մեր հասարակութիւնը եւ մեր ծխական դպրոցները վաղուց յետ դարձել են ոչ թէ միայն մի քանի սատանաների, այլ եւ մի բէեզգեբուղի խաղալիք, որ սրանից քսան տարի առաջ բոյն է դրել մեր քաղաքում։ Ի հարկէ, նա իր արբանեակներն էլ ունի, մենք էլ շատ ենք ցաւում, որ նրանց ձեռքից դեռ եւս ազատված չենք. մենք էլ գիտենք, որ մինչեւ այդ խռովարարը չը հալածվի, երբէք մեր դպրոցների բարեկարգութեան յոյս չը կայ։ Գրեթէ մեր յաջորդներից ոչ ոք չէ հեռացել Գօրուց, որ այդ խռովարարից եւ նրա արբանեակներից հալածված չը լինի։ Պիտի խոստովանվենք, որ վ. Գառնակերեանցը իր պաշտօնավարութեան երկու տարվայ ընթացքում, իր կարողութեան չափ, միշտ ջանացել է հսկել մեր դպրոցների վրա։ Նա տեսաւ, որ հոգաբարձուները միայն լոկ անունով էին համարվում մինչեւ այն օրը, նրանք ոտք անգամ կոխած չէին ուսումնարանում, եւ դպրոցները մնացել էին անխնամ։ 1879 թւի յունիս ամսին, քահանաների միջոցով հրաւիրեց յաջորդարանը քաղաքիս հայ հասարակութիւնը նոր հոգաբարձուներ ընտրելու։ Հասարակութեան մեծամասնութեան հաւանութեամբ եւ քուէարկութեամբ մի քանի գործունեայ անձինք հոգաբարձու ընտրվեցան։ Վ. Եհափառ Հայրապետն էլ հասարակութիւնից ուղարկված ընտրութեան թերթի համաձայն իր օրհնութեան կոնդակով հաստատեց նրանց նոյն պաշտօնի մէջ։ Նորահաստատ հոգաբարձուները արդէն ծանօթ լինելով, որ չունեն օրինաւոր ուսուցիչներ եւ դպրոցների ներքին կազմակերպութիւնը խանգարված է, հասարակութեան խորհրդով եւ նոյն իսկ ուսանող աշակերտների եւ աշակերտուհիների ծնողների ցանկութեամբ եւ համաձայնութեամբ, դպրոցների նիւթական դրութիւնը ապահովելու համար, մտադրվեցին դրամական նուէրներ ժողովել՝ եւ նոր օրինաւոր ուսուցիչներ հրաւիրել կրկնապատիկ ռոճիկով։ Ի հարկէ, Գառնակերեանց վարդապետն էլ, որ հոգաբարձութեան նախագահ էր, համակրելով այս օգտաւէտ ձեռնարկութիւններին, տուաւ նրանց մի ժապաւինեալ մատեան, որի մէջ բաւականին մարդիկ ստորագրվեցան, եւ ամենքն էլ խոստանալով ամեն տարի քսան—քսան բուբլ վճարել, այսպիսով մի նշանաւոր գումար էր գոյանում։ Այդ մասին խորհրդակցելու համար հրաւիրեցին եւ թեմական վերատեսչին։ Երբ այս նպատակը իրագործվելու վրա էր, հասաւ յիշեալ խռովարարը, որ հոգաբարձուաց ընտրութեան միջոցին բացակայ էր քաղաքիցս. երբ տեսաւ, որ ընտրված հոգաբարձուների շարքում ոչ ինքն է գտնվում եւ ոչ էլ իր արբանեակներից մէկը, եւ մանաւանդ լսելով, որ հոգաբարձուները նոր ուսուցիչներ հրաւիրելով, իր արբանեակ ուսուցիչները պիտի արձակվէին, նա սկսեց այնուհետեւ հասարակութեան մէջ իր սովորական մաքիավելական միջոցները գործ դնել, որպէս զի կարողանար նորընտիր հոգաբարձուներին փոխել եւ նրանց տեղը իր արբանեակներին ընտրել տալ։ Սորա համար առաջ թեմական տեսչին հրապուրելով իր կողմը գրաւեց, համոզելով, թէ այն հոգաբարձուները անհաւատարիմ մարդիկ են, նորանց ընտրութիւնը ապօրինի է, անվաւեր է, եւ թէ Վ. Եհափառ Հայրապետը ինչու պիտի սահմանափակէր նորա իրաւունքները նրանց հոգաբարձական պաշտօնի մէջ հաստատելով, եւ այլն։ Ապա նոր հոգաբարձուների վրա չանթեր թափեց, նրանք էլ վախեցան ու պաշտօնի մէջ չը մտան։ Այսպէսով նրանց բարի նպատակը մնաց անկատար եւ դպրոցներն էլ մնացին անխնամ, որով խռովարարը հասաւ իր նպատակին։ Բայց մի եւ նոյն ժամանակ նա իր հայրենակիցների եւ ժողովրդի ցաւին ցաւակից ձեւացաւ, գրգռեց իր արբանեակներին, ընտրեց նրանց միջից նոր հոգաբարձուներ եւ առաջարկեց Վ. Եհափառ Հայրապետին, որ նրանց հաստատէր, հաւատացնելով, թէ հին հոգաբարձուները անհաւատարիմ եւ անարժան մարդիկ են, իսկ ինքն եւ իր ընտրած մարդիկը արժանաւոր։ Այսպիսի միջոցներով խռովարարը մեր ժողովրդի մէջ երկպառակութիւն ձգելով, մեր երկսեռ դպրոցների փակման եւ անմխիթար դրութեան պատճառը ինքն եղաւ եւ ոչ թէ Գառնակերեանց վարդապետը։ Նա ազգի յառաջադիմութեան ցանկացող էր, ոչ թէ վնասակար. առաջին անգամ, երբ եկաւ նա Գօրի, տեսաւ, թէ յաջորդարանը, որ պատրաստել էին նորա բնակութեան համար, արդիւնաբեր կարող է լինել դպրոցների համար, 600 բուբլ վարձով տուեց, իսկ ինքն, որի համար հոգեւոր իշխանութիւնը յատկացրեց տան վարձի հաշւում 200 ր., աշխատեց դարձեալ էժան գնանոց՝ 150 բուբլանոց բնակարանի մէջ բնակվել ու մնացած յիսուն բուբլն էլ տալիս էր ժողովրդին։ Բայց ի վերջոյ վարդապետը երբ տեսաւ, որ իր պաշտօնավարութեան իւրաքանչիւր քայլափոխի առաջ յիշեալ խռովարարից զանազան արգելքներ եւ դժուարութիւններ են դրվում, եւ երեք անգամ հրաժարական տուաւ Վ. Եհափառ Հայրապետին, բայց Վ. Եհափառն էլ գիտենալով նորա ազնիւ բնաւորութիւնը, որով գրաւած էին Գօրու եւ վիճակի ժողովուրդը, ամենեւին չէր արձակում։ Վերջապէս հայր սուրբը Էջմիածնից ստանալով իր պաշտօնից արձակման հրամանը, անցեալ սեպտեմբեր ամսի 14-ին, ս. Աստուածածնի մայր եկեղեցում ս. պատարագի ժամանակ, ուր ներկայ էր ժողովրդոց խուռն բազմութիւն, մի ազդու ատենաբանութիւն ուղղեց իր սիրելի հօտին, որի մէջ հրաւիրում էր ժողովրդին դէպի միաբանութիւն, առաջարկում էր խնամք տանել իրանց դպրոցների վրա եւ չը զրկել իրանց մատաղ սերունդը մայրենի լեզուից եւ դաստիարակութիւնից. ապա եւ իր վերջի օրհնութիւնը տալով, յայտնեց թէ՝ ինքն թէեւ բաժանվում է նրանցից, բայց երբէք մոռանալու չէ նրանց։

Պատարագը աւարտելուց յետոյ, ժողովուրդը հաւաքվեցաւ եկեղեցու գաւթում, սկսեց անէծք թափել խռովարարի գլխին, որ հանգստութիւն չը տալով հոգաբարձուներին, դպրոցների փակման եւ յաջորդի յուսահատութեան եւ անջատման պատճառ եղաւ։ Իսկ հայր սուրբը սեպտեմբերի 16-ին մեկնեցաւ քաղաքիցս։ Իսկ պ. նամակագիրը աշխատելով յիշեալ խռովարի յանցանքները հայր Գառնակերեանցին վերագրել, շարունակում է իր խօսքը ասելով — թէ՝ «Ով որ կը մտնի ս. Աստուածածնի եկեղեցու գաւիթը եւ կը տեսնի մեր քանդված երկսեռ դպրոցները, ով որ կը տեսնի նրանց աւերակները, նա անմիջապէս կը յիշէ անխոհեմ վաստակ ու քաջագործութիւնը հ. Գառնակերեանցի. այդպիսի հետքերը շուտ չեն ջնջվում եւ չեն մոռացվում»։ Ի՞նչով է մեղաւոր հ. Գառնակերեանցը այդ անիրաւութիւնների մէջ, թողնում ենք ընթերցողին մտածել։

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Մի երիտասարդ եկած էր Թիֆլիս մի քանի ամիս առաջ, Ս. Պետերբուրգ ուղեւորվելու նպատակով։ Պարոնը կարնեցի հայ էր, ուսում էր առել Կ. Պօլսի Նուբար-Շահնազարեան դպրոցում եւ ցանկանում էր շարունակել իր ուսումը Ս. Պետերբուրգում։ Էրզրումի հայոց եպիսկոպոս Օրմանեանը տուել էր երիտասարդին մի յանձնարարական նամակ դէպի պ. Սանասարեանց։ Երիտասարդը նախ քան ճանապարհ կընկնէր դէպի հիւսիս, նամակ գրեց Սանասարեանցին, խնդրելով ընդունել իր սաների թւում։ Ոչինչ պատասխան չը ստանալով, դարձեալ գրեց, ուղարկեց նրան եւ Օրմանեանի յանձնարարականը, վերջապէս եւ հեռագրեց, որ գոնէ բացասական պատասխան ստանայ եւ կրկին վերադառնայ Կարին, քանի որ ցուրտ չէ, — բայց ոչինչ պատասխան չը կայ։ Երիտասարդը ստիպված է Թիֆլիսում պարապմունք որոնել, չը կարողանալով ձմեռ ժամանակ վերադառնալ Էրզրում։

—

Մեզ հաղորդում են, որ մի Թիֆլիսեցի երիտասարդ պատրաստել է մի բրօշիւր պ.պ. Օրբէլ Օրբէլեանցի եւ Կարապետ Բելախեանցի մասնաւոր դպրոցի մասին։ Հեղինակի նպատակն է բանալ, ինչպէս ինքն կարծում է, մի քանի կոյր աչքեր։ Բրօշիւրը նուիրված կը լինի ուսումնարանի ներքին կազմակերպութեան նկարագրութեանը եւ պատմում է, թէ ինչպէս է նա իր գոյութիւնը պահպանում։

—

Ահա երեք օր է, որ ԹԻՖԼԻՍՈՒՄ սաստիկ ձիւն է գալիս։ Քաղաքի բոլոր շրջականերն էլ ծածկվել են ձիւնի հաստ սպիտակ սաւանով։

—